

УДК 351.86:304:124.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.25>

П. Б. Білейчук

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3436-8351>

аспірант кафедри політичних наук

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

У сучасній розбудові глобальної та національної безпеки відбулося докорінне зміщення акцентів. Якщо класичні теорії безпеки фокусувалися на захисті територіальної цілісності та военній потужності («жорстка сила»), то реалії ХХІ століття вивели на передній план гуманітарний простір як простір найгострішої боротьби («м'яка сила»). В умовах повномасштабної агресії проти України стало очевидним, що війна ведеться не лише за території, а й за сенси, цінності та ідентичність.

Постановка проблеми. Гуманітарна безпека сьогодні виступає як здатність держави та суспільства зберігати соціокультурну цілісність, захищати національну ідентичність та забезпечувати розвиток людського капіталу в умовах зовнішнього тиску. Вона є фундаментом, на якому тримається спроможність нації до спротиву: якщо фізичний кордон захищає територію, то гуманітарний – захищає свідомість громадянина.

Незважаючи на значні кроки у зміцненні національної самосвідомості, гуманітарна сфера України довгий час залишалася вразливою до гібридних впливів. Основним деструктивним фактором став ціннісний розрив та цілеспрямована дискредитація українських національних маркерів (мови, історії, культури) з боку агресора. Тому проблема полягає у необхідності переосмислення гуманітарної безпеки не просто як сукупності культурних заходів, а як аксіологічної системи (системи цінностей). Існує гостра потреба у визначенні:

1. які саме цінності є екзистенційними для виживання української держави?

2. як трансформувати ці цінності у стратегічні пріоритети державної політики, здатні протистояти когнітивній війні та дезінформації?

Саме аксіологічний вимір дозволяє зрозуміти, що гуманітарна безпека – це не про обмеження, а про створення потужного власного наративу, який робить суспільство стійким до будь-яких зовнішніх маніпуляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку свідчить про те, що концептуальні засади національної безпеки України закладені у працях таких провідних вчених, як В. Горбулін, О. Литвиненко, В. Абра-

мов. Питання ідентичності, історичної пам'яті, цінностей та соціокультурного коду нації ґрунтовно досліджували М. Попович, С. Кримський, О. Забужко, А. Коридон, Л. Нагорна. На системному рівні гуманітарну сферу як об'єкт захисту аналізують експерти Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), зокрема О. Стегній, С. Здіорук, В. Токарева. Вплив інформаційних технологій на систему цінностей та маніпулювання суспільною свідомістю вивчають Г. Почепцов, Д. Дубов, Л. Компанцева та інші.

Незважаючи на значну кількість праць, аксіологічний аспект гуманітарної безпеки часто розглядається фрагментарно. Більшість досліджень фокусуються на окремих загрозах (наприклад, тільки інформаційних), тоді як комплексна стратегія, побудована на ієрархії національних цінностей, потребує подальшого наукового опрацювання. Саме на доповнення даної проблеми спрямована стаття.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування аксіологічних (ціннісних) засад гуманітарної безпеки України та визначення стратегічних пріоритетів її зміцнення в умовах сучасних гібридних викликів та глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. В умовах демократичної трансформації гуманітарна сфера еволюціонує у фундаментальний чинник державного розвитку та стратегічний ресурс національної стійкості. Вона слугує не лише барометром суспільної довіри до інститутів влади, а й ключовим показником зрілості політико-правової культури. Саме тому сучасна державна стратегія вимагає виокремлення гуманітарної політики як самостійної та самодостатньої форми управління.

У науковій літературі та лексикографічних джерелах сутність гуманітарної політики розкривається через низку системних дефініцій:

– управлінський аспект: як скоординована діяльність суб'єктів із регулювання та розвитку соціально-духовної життєдіяльності суспільства;

– безпековий аспект: як комплекс механізмів, що забезпечують інтелектуально-духовну безпеку людини та створюють умови для її всебічної самореалізації;

– аксіологічний аспект: як діяльність, спрямована на збереження та відтворення сис-

теми національних і загальноцивілізаційних цінностей;

- інституційний аспект: як цілеспрямований розвиток сфер освіти, науки, культури та релігійного життя;

- стратегічно-оборонний аспект: як невід’ємна складова національної безпеки (включаючи інформаційну), що протидіє гібридним загрозам та спробам ліквідації національної ідентичності через моральну деструкцію об’єктів впливу [3].

Аксіологічний підхід у дослідженні безпеки дозволяє розглядати гуманітарну сферу не просто як набір галузей (культура, освіта, релігія), а як цілісну систему цінностей, що визначають життєздатність нації. У цьому контексті гуманітарна безпека – це стан захищеності базової спільної пам’яті, яка забезпечує суб’єктність народу.

В межах даного дослідження ми можемо вибудувати певну ієрархічну структуру цінностей, що становлять основу гуманітарної безпеки України:

- цінність свободи та суверенності (екзистенційний рівень). Для України свобода трансформувалася з абстрактної категорії у конкретну безпекову цінність – право на власний цивілізаційний вибір. Без усвідомлення свободи як найвищого блага неможливий національний спротив;

- мова як комунікативний та символічний код: в аксіологічному вимірі мова є не лише засобом спілкування, а «маркером безпеки». Вона окреслює межі національного культурного простору та виконує захисну функцію від когнітивної експансії агресора. На думку Л. Нагорної, у мові відображаються особливості соціальної свідомості: звички, традиції, норми та цінності [5, с. 4];

- історична пам’ять: захист власного історичного наративу є критичним для протидії маніпуляціям. Спільне розуміння минулого (перемог і трагедій) формує імунітет проти нав’язаних ззовні міфів, які мають на меті розколоти суспільство. Дослідники виділяють кілька рівнів історичної пам’яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні та соціальні групи), особистісний. В межах нашого дослідження актуальним є загальноетнічний (національний) рівень історичної пам’яті [9, с. 21];

- людська гідність стала фундаментом українського державотворення. Вона визначає європейський вектор розвитку та орієнтує державні інститути на захист прав людини, а не лише інтересів системи.

Сучасні загрози носять переважно гібридний та когнітивний характер і мають на меті зруйнувати внутрішньо-національний ціннісний фундамент. Агресор використовує технології «розмивання істини», намагаючись

підмінити національні цінності псевдотрадиціоналістськими або імперськими концептами («руський мір»). Штучне провокування конфліктів всередині суспільства на ґрунті мови, релігії чи історії, послаблює соціальну згуртованість, яка є головним ресурсом стійкості.

Для ефективної відповіді на сучасні виклики, державна політика має трансформуватися з реактивної (відповідь на загрози) у проактивну (формування власного порядку денного). Основними напрямками є:

1. Інституціоналізація медіаграмотності та критичного мислення – це не просто освітня ініціатива, а елемент «когнітивної оборони». Пріоритетом є інтеграція медіагієни в освітні програми всіх рівнів та створення загальнонаціональної системи спростування дезінформації, що базується на цінності істини та прозорості.

2. Укріплення мовно-культурного суверенітету: захист мовного простору має супроводжуватися стимулюванням виробництва конкурентного українського продукту (книги, кіно, цифровий контент). Стратегічна мета – заповнити «гуманітарний вакуум» якісними національними сенсами, щоб позбавити агресора можливості маніпулювати через спільний культурний простір.

3. Політика деколонізації та відновлення історичної справедливості. Формування власного історичного наративу через: реформу музейної справи, перейменування топонімів та підтримку наукових досліджень, розвінчання міфу про «один народ» та «ми же браття», відокремлення від спільного минулого та дослідження власної історії – зміцнює імунітет суспільства проти імперських міфів і консолідує націю навколо ідеї державотворення.

4. Забезпечення духовної незалежності, мінімізація впливу релігійних центрів держави-агресора на свідомість громадян. Релігійна безпека в аксіологічному вимірі – це свобода віросповідання, яка не використовується як інструмент політичної дестабілізації.

5. Збереження людського капіталу та розвиток ідентичності в діаспорі: створення стратегії повернення мігрантів та підтримка культурного зв’язку з українцями за кордоном є важливим для збереження єдиного аксіологічного поля нації незалежно від місця проживання її представників. Виїзд мільйонів активних громадян за кордон через повномасштабне вторгнення РФ на територію України, створює ризик «вимивання» носіїв цінностей, що в довгостроковій перспективі загрожує відтворенню інтелектуального та культурного потенціалу нації [8].

В умовах зовнішньої загрози гуманітарна безпека допомагає вибудувати національну стійкість

держави. Національна стійкість – це здатність суспільства витримувати зовнішні та внутрішні шоки, адаптуватися до криз і відновлюватися після них. Вплив гуманітарного фактору на цей процес можна структурувати за трьома рівнями:

1. Консолідація навколо спільної національної ідеї: гуманітарна безпека формує «соціальний клей», який утримує суспільство від розпаду в моменти критичної напруги. Коли громадяни мають спільні відповіді на питання «Хто ми?», «Яка наша мова?» та «За що ми боремося?», рівень внутрішньої мобілізації зростає експоненціально. Саме аксіологічна єдність перетворює населення на згуртовану політичну націю, здатну до тривалого опору.

2. Психологічна та когнітивна витривалість: стійкість держави залежить від індивідуальної стійкості кожного громадянина. Гуманітарна політика, спрямована на розвиток медіаграмотності та критичного мислення, створює «когнітивний імунітет». Це дає можливість населенню:

- розпізнавати маніпуляції та фейки;
- зберігати психологічну стабільність під час інформаційних атак;
- не піддаватися паніці, яку штучно провокує агресор для руйнації внутрішнього фронту.

3. Легітимність інститутів та суспільна довіра: гуманітарна сфера є індикатором довіри. Якщо державна політика відповідає культурним та духовним запитам суспільства, рівень відчуження населення від влади знижується. Стійкість держави суттєво послаблюється, якщо виникає «гуманітарна прірва» між державними наративами та реальними цінностями людей. Навпаки, синергія у гуманітарних питаннях робить державну систему гнучкою та міцною.

4. Захист ідентичності як запобіжник моральної капітуляції: як вже було зазначено, мета гібридної агресії – не лише фізичне захоплення, а моральне знищення. Якщо гуманітарна безпека забезпечує збереження національної ідентичності, ворог втрачає можливість встановити контроль над свідомістю. Нація, яка зберігає свою культурну та історичну ідентичність, є непереможною на ментальному рівні, навіть за умови технічної переваги противника [7].

Особливістю української моделі гуманітарної безпеки є те, що вона тримається не лише на державних інститутах, а й на горизонтальних зв'язках. Волонтерський рух, мережі активістів та культурні ініціативи є носіями тих самих цінностей «знизу». У контексті аксіологічного виміру громадянське суспільство в Україні є не просто «споживачем» безпеки, а її активним співтворцем. Саме воно стало головним носієм цінностей.

Волонтерство в Україні вийшло за межі матеріальної допомоги армії. У гуманітарній сфері

волонтерський рух виконує роль «соціального капіталу», що проявляється через:

– ціннісну мобілізацію: волонтерство є практичним втіленням цінності свободи та відповідальності. Це доводить, що суспільство готове брати на себе функції держави там, де потрібна швидкість і гнучкість;

– соціальну згуртованість: волонтерські мережі об'єднують людей різних регіонів, професій та віросповідань, нівелюючи штучні лінії розколу, які намагається створити ворожа пропаганда [2].

Досліджуючи суспільний компонент гуманітарної безпеки, важливими пунктами є створення та розвиток культурних осередків, а також збереження нематеріальної культурної спадщини як акт спротиву.

Створення локальних культурних просторів (бібліотек нового типу, молодіжних центрів, арт-платформ) у прифронтових регіонах та в громадах, що приймають ВПО, має стратегічне значення:

– психологічна реабілітація: культурні осередки стають місцями «когнітивного відновлення», де через мистецтво та спілкування долаються наслідки травми війни;

– м'яка інтеграція: для внутрішньо переміщених осіб такі осередки є простором адаптації до нового середовища через спільну культурну діяльність, що зміцнює відчуття єдиної національної спільноти.

Нематеріальна культурна спадщина (традиції, обряди, ремесла, фольклор) – це «генетичний код» нації, який ворог намагається знищити або апропріювати (привласнити). Захист і популяризація живих традицій (наприклад, кобзарства, кримськотатарських орнаментів, традицій вишивки) створює відчуття глибокої історичної тяглості. Це робить націю ментально недосяжною для імперських міфів. Громадські ініціативи з оцифрування спадщини та створення онлайн-реєстрів є формою інформаційної безпеки, що гарантує збереження ідентичності навіть за умови фізичного руйнування музеїв чи пам'яток.

Стратегічним пріоритетом державної політики у сфері гуманітарної безпеки є налагодження синергії між державою та громадянським сектором, де держава виступає фасилітатором (спрошувачем), а суспільство – активним суб'єктом захисту цінностей.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що гуманітарна безпека в сучасній Україні перетворилася з галузевого поняття на екзистенційний фундамент національної стійкості. Досліджуючи дану проблему ми дійшли до наступних висновків:

– головним об'єктом захисту нестабільних та кризових умовах є не просто інституції, а система цінностей (свобода, мова, ідентичність, гідність), яка забезпечує здатність нації до спротиву та консолідації;

– в умовах гібридної агресії гуманітарна політика виступає «когнітивним щитом», що запобігає моральній деструкції суспільства та ліквідації національної ідентичності;

– національна стійкість прямо залежить від якості гуманітарного простору. Чим вищою є соціокультурна єдність та рівень медіаграмотності громадян, тим менш вразливою є держава до зовнішніх маніпуляцій;

– створення локальних культурних просторів та інтеграційних хабів є стратегічним пріоритетом. Вони виступають місцями «когнітивної реабілітації» та м'якої інтеграції внутрішньо переміщених осіб, нівелюючи ризики соціального відчуження та зміцнюючи внутрішню безпеку громад;

– збереження нематеріальної культурної спадщини (традицій, обрядів, фольклору) визначено як критичний чинник захисту національного «генетичного коду». Це створює інтелектуальну та духовну броню проти імперських міфів, забезпечуючи тяглість ідентичності навіть в умовах фізичної загрози.

Забезпечення гуманітарної безпеки потребує переходу від пасивного захисту до проактивного формування власного ціннісного наративу, що базується на синергії держави та громадянського суспільства. Стратегічний вектор безпеки має зміститися до підтримки горизонтальних зв'язків та низових ініціатив. Справжня національна стійкість досягається тоді, коли захист ідентичності стає справою кожного громадянина, а держава виступає ефективним фасилітатором цих процесів.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні механізмів адаптації українського гуманітарного законодавства до європейських стандартів безпеки, а також у пошуку нових інструментів залучення молоді до активного формування національного аксіологічного простору.

Література

1. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2015. 104 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).
2. Державна політика гуманітарної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні : навч. посіб. / І. О. Парубчак, Н. Б. Радух, Г. М. Гринишин та ін. Херсон : Олді+, 2022. 190 с.
3. Драчук Ю. Гуманітарна безпека в умовах глобалізації: виклики та перспективи. Київ : Наукова думка, 2020. 240 с.
4. Коридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
5. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. С. 4.
6. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 107.
7. Петренко О. Гуманітарна безпека України під час збройного конфлікту. Дніпро : Академія гуманітарних наук, 2023. 278 с.
8. Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2023. № 8. С. 83–88. <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.13>
9. Федьков О. Революція гідності та історична пам'ять. *Перша річниця Революції Гідності: підсумки та перспективи* : матеріали круглого столу (Кам'янець-Подільський, 2015). Кам'янець-Подільський, 2015. С. 21.
10. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 35–41.

Анотація

Білейчук П. Б. Гуманітарна безпека України: аксіологічний вимір та стратегічні пріоритети. – Стаття.

У статті проведено комплексний аналіз гуманітарної безпеки України як фундаментального чинника національної стійкості в умовах гібридної агресії. Актуальність теми зумовлена трансформацією сучасних конфліктів, де соціокультурний простір та ідентичність стають головними об'єктами когнітивних атак. Обґрунтовано, що гуманітарна безпека є стратегічним запобіжником, який забезпечує екзистенційне виживання держави через захист її смислового та ціннісного ядра.

Центральну увагу приділено аксіологічному виміру безпеки. Автором визначено ієрархію ключових національних цінностей (воля, гідність, державна мова, історична пам'ять), які формують основу гуманітарної резильєнтності суспільства. Доведено, що ці категорії виступають не лише моральними орієнтирами, а й дієвими безпековими маркерами, що окреслюють межі національної суб'єктності.

Окремим аспектом дослідження є роль громадянського суспільства. Розкрито феномен волонтерського руху як унікального прояву соціального капіталу, що забезпечує високу згуртованість та довіру. Висвітлено значення локальних культурних осередків та інтеграційних хабів як центрів когнітивної реабілітації та адаптації ВПО. Аргументовано роль збереження нематеріальної культурної спадщини як інструменту захисту національного «генетичного коду» від спроб деструктивного зовнішнього впливу та апропріації.

У висновках сформульовано стратегічні пріоритети гуманітарної політики: інституціоналізація медіаграмотності, реалізація політики деколонізації, розвиток

культурних індустрій та розбудова синергії між державними органами та волонтерським сектором. Підкреслено, що зміцнення аксіологічного фундаменту є першочерговою умовою довгострокової національної безпеки та успішного суспільного поступу України.

Ключові слова: гуманітарна безпека, аксіологія, національні цінності, національна стійкість, громадянське суспільство, волонтерський рух, національна ідентичність, культурна спадщина, когнітивний щит.

Summary

Bileychuk P. B. Humanitarian security of Ukraine: axiological dimension and strategic priorities. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of Ukraine's humanitarian security as a fundamental factor of national resilience in the context of hybrid aggression. The relevance of the topic is determined by the transformation of modern conflicts, where sociocultural space and identity become the main targets of cognitive attacks. It is argued that humanitarian security is a strategic safeguard that ensures the existential survival of the state by protecting its core values and meaning.

The main focus is on the axiological dimension of security. The author identifies a hierarchy of key national values (freedom, dignity, official language, historical memory) that form the basis of society's humanitarian resilience. It is proven that these categories serve not only

as moral guidelines, but also as effective security markers that define the boundaries of national subjectivity.

A separate aspect of the study is the role of civil society. The phenomenon of the volunteer movement is revealed as a unique manifestation of social capital that ensures high cohesion and trust. The importance of local cultural centres and integration hubs as centres for cognitive rehabilitation and adaptation of IDPs is highlighted. The role of preserving intangible cultural heritage as a tool for protecting the national 'genetic code' from attempts at destructive external influence and appropriation is argued.

The conclusions formulate strategic priorities for humanitarian policy: institutionalisation of media literacy, implementation of decolonisation policy, development of cultural industries, and building synergy between state bodies and the voluntary sector. It is emphasised that strengthening the axiological foundation is a prerequisite for long-term national security and successful social progress in Ukraine.

Key words: humanitarian security, axiology, national values, national resilience, civil society, volunteer movement, national identity, cultural heritage, cognitive shield.

Дата надходження статті: 05.11.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025